

Η μεσοελλαδική κεραμική του Ορχομενού της Βοιωτίας από τις ανασκαφές 1903-1905¹

Καλλιόπη Σαρρή

Κατά τα έτη 1903 και 1905 η Βαυαρική Ακαδημία Επιστημών ανέλαβε υπό την εποπτεία των A. Furtwängler, H. Bulle, W. Rietzler και P. Reinecke περαιτέρω ανασκαφές στον Ορχομενό της Βοιωτίας, στον χώρο, όπου ο Ε. Σλήμαν είχε ανασκάψει το έτος 1880 τον ονομαζόμενο «Θησαυρό του Μινύου».² Κύριοι στόχοι αυτής της αποστολής ήταν η αποκάλυψη και άλλων θολωτών τάφων στο λόφο της Σκριπούς ή ίσως ακόμη και ο εντοπισμός του ίδιου του ανακτόρου του μυθικού ηγεμόνα του Ορχομενού Μινύα. Και ενώ οι συγκεκριμένες προσδοκίες των Γερμανών ανασκαφών δεν εκπληρώθηκαν στα πλαίσια αυτών των ερευνών, αυτό που αποζημίωσε τις προσπάθειές τους ήταν η αποκάλυψη μιας πυκνής αλληλουχίας οικιστικών φάσεων, προ πάντων της Εποχής του Χαλκού, με ενδιαφέροντα οικοδομικά λείψανα και ένα πλούσιο σύνολο ευρημάτων που για πρώτη φορά στο ελληνικό έδαφος προσέφερε ικανοποιητικά στοιχεία για τον συσχετισμό με την στρωματογραφική ακολουθία της Τροίας.³

Από το σύνολο της μεσοελλαδικής κεραμικής του Ορχομενού μόνο η λεγόμενη «μινυακή» έγινε έμμεσα γνωστή κυρίως μέσα από την ανίχνευση των πρώτων ινδοευρωπαϊκών στοιχείων στον ελληνικό χώρο.⁴ Η σημερινή της έρευνα επιδιώκει την αξιοποίηση του υλικού των παλαιών ανασκαφών στα πλαίσια της συζήτησης γύρω από την κατά τόπους διαφορετική δημιουργία και εξέλιξη της μεσοελλαδικής κεραμικής και τον προσδιορισμό των διαφόρων κέντρων παραγωγής της. Από τις παλαιές ανασκαφές δεν έχουν σωθεί πολλά στοιχεία για την συσχέτιση των ευρημάτων με την στρωματογραφική ακολουθία, γι' αυτό και η χρονολογική κατάταξη του υλικού μπορεί να βασισθεί προς το παρόν μόνο στην

συγκριτική μελέτη.

Σε γενικές γραμμές η μεσοελλαδική κεραμική του Ορχομενού ανταποκρίνεται στην εικόνα που έχουμε ήδη σχηματίσει για την μεσοελλαδική κεραμική της Στερεάς Ελλάδας:⁵ το μεγαλύτερο ποσοστό του υλικού ανήκει στη γκρίζα μινυακή, ενώ το υπόλοιπο είναι μοιρασμένο στις κατηγορίες: καστανή, κίτρινη, ερυθρή μινυακή και αμαυρόχρωμη. Ένα μεγάλο μέρος αποτελούν τα χονδροειδή μαγειρικά και αποθηκευτικά σκεύη, των οποίων όμως η χρονολόγηση παραμένει προβληματική, εφ' όσον ο πηλός, τα σχήματα και ο τρόπος κατασκευής των αγγείων αυτών παραμένουν πανομοιότυπα και κατά τις τρεις περιόδους της Εποχής του Χαλκού. Από το σύνολο της κεραμικής ξεχωρίζουν μικρότερες ομάδες ή μεμονωμένα παραδείγματα των οποίων η διαφορετική κατασκευή φανερώνει ότι είναι εισηγμένα από άλλες περιοχές.

Στον πίνακα I παρουσιάζεται το σύστημα ταξινόμησης της μεσοελλαδικής κεραμικής του Ορχομενού ανάλογα με την εμφάνιση και τον τρόπο κατασκευής της. Βλέπουμε ότι διακρίνεται σε δύο βασικές κατηγορίες: την λεπτότεχνη και την αδρή. Οι επί μέρους κατηγορίες της λεπτότεχνης είναι η μινυακή, χωρισμένη σε γκρίζα, καστανή, κίτρινη και ερυθρή, και η αμαυρόχρωμη. Οι μινυακές κατηγορίες φέρουν συχνά εγχάρακτη, αυλακωτή και πλαστική διακόσμηση, ενώ απ' αυτές μόνο η κίτρινη και η ερυθρή μπορούν λόγω του ανοικτού χρώματος της επιφάνειάς τους να φέρουν επίσης γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση. Κάθε μία από τις βασικές κατηγορίες υποδιαιρείται σε μικρότερες έτσι ώστε να αναλύονται μεν τα επί μέρους χαρακτηριστικά όλου του φάσματος της κεραμικής, να αποφεύγεται δε η δημιουργία μιας ατελείωτης σειράς μικρών

1. Το περιεχόμενο και η βιβλιογραφία του άρθρου έχουν τελευταίο στάδιο ενημέρωσης το 1990, έτος διοργάνωσης του συνεδρίου. Για πρόσφατες μελέτες που αφορούν τη μεσοελλαδική κεραμική, βλ. Felten *et al.* (eds) 2007.

2. Schliemann 1881.

3. Bulle 1907, 12.

4. Forsdyke 1914· Childe 1915, 196-207· Haley και Blegen 1928· Μυλωνάς 1930, 15· Συριόπουλος 1968, 354· Howell 1970, 73-74.

5. Wace και Blegen 1918, 175-179· Caskey 1966· Συριόπουλος 1968, 324-342· Howell 1970, 73-95· French 1972, 24.

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ					
ΛΕΠΤΟΤΕΧΝΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ				ΛΑΪΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ	
ΜΙΝΥΑΚΗ				ΑΜΑΥΡΟΧΡΩΜΗ	ΛΑΪΗ ΜΙΝΥΑΚΗ
Α. ΓΚΡΙΖΑ	Β. ΚΑΣΤΑΝΗ	Γ. ΚΙΤΡΙΝΗ	Δ. ΚΟΚΚΙΝΗ		
A1: Γκριζα, στιλβωμένα, σκληρά	B1: Καστανά, καλά στιλβωμένα, σκληρά	Γ1: Κίτρινα, καλά στιλβωμένα, σκληρά	Δ1: Κόκκινα, καλά στιλβωμένα, σκληρά	E1: Υπόλευκα, υποκίτρινα, πορώδη, μαλακά	ΧΑ1: Σκούρα γκριζα, ανοικτός γκριζος πυρήνας, αδρή στιλβωση, σκληρά
A2: Γκριζα-υπόλευκα, καλά στιλβωμένα, σκληρά	B2: Καστανά, μελανός πυρήνας, καλά στιλβωμένα, σκληρά	Γ2: Κίτρινα, μελανός πυρήνας, καλά στιλβωμένα, σκληρά	Δ2: Κόκκινα, μελανός πυρήνας, καλά στιλβωμένα, σκληρά	E2: Ανοικτά καστανά, πορώδη, μαλακά	ΧΑ2: Μελανά, ερυθροπός, πυρήνας, αδρή στιλβωση, σκληρά
A3: Σκούρα γκριζα στιλβωμένα, σκληρά	B3: Ανοικτά καστανά, καλά στιλβωμένα, σκληρά	Γ3: Κίτρινα, ερυθροπός πυρήνας, καλά στιλβωμένα, σκληρά	Δ3: Κόκκινα-υπόλευκα, καλά στιλβωμένα, σκληρά	E3: Πρασινωπά, πορώδη, μαλακά	ΧΑ3: Σκούρα καστανά, αδρή στιλβωση, σκληρά
A4: Μελανά, αδρή στιλβωση, πολύ σκληρά	B4: Ανοικτά καστανά, μελανός πυρήνας, καλά στιλβωμένα, σκληρά	Γ4: Κίτρινη επιφάνεια, ερυθροπός πηλός, μελανός πυρήνας, καλά στιλβωμένα, σκληρά	Δ4: Κόκκινα, στιλβωμένα, πολύ μαλακά		
A5: Καστανογκρίζα, αδρή στιλβωση, σκληρά	B5: Καστανά, αστίλβωτα, σκληρά		Δ5: Κόκκινα, αστίλβωτα, σκληρά		
A6: Γκριζα, λεία, μαλακά			Δ6: Καστανέρυθρα, καλά στιλβωμένα, σκληρά		
A7: Επιφάνεια γκριζα, ερυθροπός πυρήνας, πολύ μαλακά			Δ7: Δ6 με μελανόχρωμο πυρήνα		
A8: Ανοικτά καστανά-μελανά, μελανός πυρήνας, καστανό περίβλημα, καλά στιλβωμένα, σκληρά			Δ8: Κόκκινα, υπόλευκο επίχρισμα, καλά στιλβωμένα, σκληρά		

Πίν. 1. Ταξινόμηση της μεσοελλαδικής κεραμικής του Ορχομενού.

ομάδων με ελάχιστες διαφοροποιήσεις.⁶ Τα κριτήρια για την ταξινόμηση στις βασικές κατηγορίες είναι αφ' ενός μεν οι διαφορές στις δυνατότητες χρήσης των διαφόρων ομάδων (π.χ. λεπτότεχνη - χονδροειδής κεραμική), αφ' ετέρου δε τα αισθητικά κριτήρια που απορρέουν από την ζήτηση και την αγοραστική της δύναμη (π.χ. διακοσμημένη - αδιακόσμητη). Κριτήρια της επί μέρους ταξινόμησης είναι οι λεπτές κατασκευαστικές διαφορές, περισσότερο ή λιγότερο εσκεμμένες από τον κεραμέα που αντικατοπτρίζουν τα διαφορετικά μέσα, την ειδικευση και την ποιότητα της παραγωγής διαχρονικά ή στα πλαίσια της ίδιας χρονικής περιόδου.

I. Η γκριζα μινυακή

Η γκριζα μινυακή κεραμική του Ορχομενού (Πίν. 1, ομάδα Α) είναι κατά κανόνα λεπτότεχνη από καθαρό

πηλό, με προσμίξεις ασβεστίου, χαλαζία και λεπτή άμμου. Το χρώμα του πηλού είναι γκριζο τόσο στην επιφάνεια, όσο και στον πυρήνα, λόγω των αναγωγικών συνθηκών όπτησης. Η επιφάνεια του αγγείου έχει στιλβωθεί με αιχμηρό εργαλείο, που δίνει στον πηλό μια θαμπή λάμψη και την λεγόμενη «σαπωνοειδή» αφή. Σε υστερότερες φάσεις φαίνεται ότι αντί του στιλβωτικού εργαλείου χρησιμοποιήθηκε μόνο ένα υδαρές επίχρισμα που έδινε περισσότερη διαφάνεια και στιλπνότητα στην επιφάνεια του αγγείου. Η μονοχρωμία της επιφάνειας αναδεικνύει την λιτή, γωνιώδη φόρμα των μινυακών σχημάτων, που συχνά διακοσμούνται από σειρές εγχάρσεων, αυλακώσεων και πλαστικών δακτυλίων (Πίν. 2: 6, 7, 9, 11), οι οποίοι κατασκευάζονται με την πίεση ενός βοηθητικού εργαλείου επάνω στην επιφάνεια του αγγείου, κατά την διάρκεια της περιστροφής του στον κεραμικό τροχό.

6. Furtwängler και Loeschke 1879, 53-56· Wace και Thomson 1914· Buck 1964, 231-313· French 1972, 22-24·

Zerner 1978, 134-190.

Το συχνότερο σχήμα της κατηγορίας είναι η μινυακή κύλικα (Goblet) (Πίν. 2: 1-9). Είναι κατά κανόνα τροχήλατο, κατασκευασμένο από δύο διαφορετικά τμήματα: από την φιάλη που είναι έντονα γωνιώδης και το πόδι που είναι υψηλό, διακοσμημένο συνήθως με αλληπαλλήλους πλαστικούς δακτυλίους. Τα τοιχώματα του αγγείου κοσμούν συχνά ένας έως τρεις πλαστικοί δακτύλιοι. Το σχήμα παρουσιάζει τόσες παραλλαγές στον Ορχομενό, ώστε μπορεί να υποτεθεί ότι το αγγείο προέρχεται από την εντόπια παραγωγή. Το αυστηρό, γωνιώδες περιγράμμα της κλασικής μινυακής φάσης καταλήγει προς το τέλος της εποχής σε περισσότερο «μαλακά» περιγράμματα με σφαιρικό σώμα και αδιακόσμητο πόδι. Άλλο συχνό σχήμα της γκρίζας μινυακής είναι η δίωτη φιάλη (Πίν. 2: 14, 18), ένα σχήμα, που εμφανίζεται κατά την ΠΕ ΙΙΙ και είναι πιθανότατα ο πρόγονος του προηγούμενου σχήματος. Αρχικά είναι χειροποίητο με σφαιρικό σώμα, ενώ αργότερα στην κλασική «μινυακή» περίοδο εμφανίζεται τροχήλατο, με λεπτά τοιχώματα και γωνιώδη περιγράμματα. Συχνή διακόσμηση των δίωτων φιαλών είναι οι οριζόντιες εγχαράξεις στο ύψος των ώμων και κατά το μήκος των λαβών. Ένα παρόμοιο και μάλλον σύγχρονο σχήμα είναι η υψίποδη καλαδόσχημη φιάλη (Πίν. 2: 10, 17). Το αγγείο αυτό είναι μικρότερο, με χροανοειδές σώμα και παρουσιάζει μια χαρακτηριστική γωνίωση κάτω από το χείλος, απ' όπου ξεκινούν δύο καλαδόσχημες λαβές. Στο σημείο στερέωσης των λαβών επάνω στο χείλος υπάρχουν συχνά πλαστικές αποφύσεις (Πίν. 2: 13). Οι παραλλαγές ως προς την διαμόρφωση του χείλους είναι άφθονες. Το πόδι των αγγείων αυτών είναι υψηλό, σχεδόν αμφικωνικό και διακοσμείται συνήθως στο μέσο από έναν έως 3 δακτυλίους (Πίν. 2: 15-17). Ο κάνθαρος είναι το δεύτερο σε συχνότητα μινυακό σχήμα (Πίν. 3: 8, 11, 16). Τα περιγράμματα ακολουθώντας την μινυακή εξέλιξη είναι αρχικά σφαιρικά, αργότερα δε γωνιώδη. Εγχαράξεις ή αυλακώσεις κοσμούν συχνά τους ώμους και τις λαβές (Πίν. 3: 10-16). Στην ίδια κατηγορία ανήκει και μια σειρά από μικρογραφικούς κανθάρους (Πίν. 3: 10). Τα κύπελλα αποτελούν μια πολύ μικρότερη ομάδα. Στην κατηγορία αυτή κατατάσσεται και ένα παράδειγμα κυπέλλου του τύπου του Βαφειού (Πίν. 3: 14). Οι δύο γκρι μινυακοί κρατήρες (Πίν. 3: 17) ανήκουν στα σπάνια

σχήματα της κατηγορίας, ενώ τα κλειστά γκρίζα μινυακά αγγεία αντιπροσωπεύονται από ελάχιστα παραδείγματα αμφορίσκων (Πίν. 3: 9). Η καστανή μινυακή κεραμική (Πίν. 1, ομάδα Β), που διακρίνεται σε 5 υποκατηγορίες, ακολουθεί την γκρίζα στην τεχνοτροπία και τα σχήματα. Διακρίνονται δίωτες και υψίποδες φιάλες, κάνθαροι και αμφορίσκοι.

II. Η κίτρινη μινυακή κεραμική

Η κατασκευή της κίτρινης μινυακής κεραμικής (Πίν. 1, ομάδα Γ) εκτός από τις συνθήκες όπτησης, που είναι σ' αυτήν την περίπτωση οξειδωτική, είναι επίσης πανομοιότυπη με εκείνη της γκρίζας. Κατά τις πρώιμες φάσεις αντιπροσωπεύεται από ελάχιστα παραδείγματα. Τα σχήματα των αγγείων είναι επίσης παρόμοια αλλά η κίτρινη, όπως φαίνεται από τα υστερότερα παραδείγματα, μπορεί να φέρει εκτός από τις συνήθεις εγχαράξεις και τις αυλακώσεις επίσης γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση (Πίν. 5: 1-10).⁷ Γενικά η κατηγορία συγγέται συχνά με την πρώιμη αμαυρόχρωμη κεραμική της υστεροελλαδικής περιόδου.⁸ Στην τυπολογία της κίτρινης μινυακής ανήκουν υψίποδες, καλαδόσχημες και δίωτες φιάλες, κάνθαροι, κύπελλα, κρατήρες και ένα μικρό σύνολο από πρόχους (Πίν. 4: 1-6). Τα κλειστά αγγεία της κατηγορίας είναι κατά κανόνα χειροποίητα και μαζί με τους κρατήρες και τις λεκάνες μπορούν να θεωρηθούν μόνο κατά την τεχνοτροπία μεσοελλαδικά, εφ' όσον χρονολογικά ανήκουν στον οριζόντα των λακκοειδών τάφων των Μυκηνών.⁹

Παρόμοια εξέλιξη φαίνεται ότι έχει και η κόκκινη μινυακή κεραμική (Πίν. 1, ομάδα Δ), η οποία εμφανίζεται με τυπικά σχήματα της ώριμης μινυακής, όπως οι υψίποδες φιάλες (Πίν. 4: 7) και οι κάνθαροι (Πίν. 4: 8,9) και καταλήγει στις υστερότερες φάσεις σε χαρακτηριστικά σχήματα αγγείων της Υστεροελλαδικής Ι-ΙΙ που διατηρούν την μεσοελλαδική παράδοση, όπως οι μεγάλοι προχυτικοί κρατήρες (Πίν. 4: 2), οι πρόχοι και οι υδρίες.

III. Διακοσμημένη κεραμική

Η διακόσμηση των ανοικτόχρωμων μινυακών αγγείων (Πίν. 5) μπορεί να είναι μελανή, ερυθρή, καστανή ή δίχρωμη. Τα συνηθέστερα κοσμήματα των αμαυρό-

7. Η ορολογία της H. Goldmann «κίτρινη μινυακή με αμαυρόχρωμη διακόσμηση», η οποία δεν έγινε ευρύτερα αποδεκτή, φαίνεται ιδιαίτερα επιτυχημένη, για την περιγραφή αμαυρόχρωμης κεραμικής με ισχυρή «μινυακή» επίδραση, πράγμα που ισχύει για περιοχές της Στερεάς Ελλάδας (Goldmann

1931, 166-174).

8. Η Mountjoy επισημαίνει την ύπαρξη ισχυρής μεσοελλαδικής παράδοσης στην πρώιμη αδιακόσμητη υστεροελλαδική κεραμική του Ορχομενού (Mountjoy 1983, 32).

9. Μυλωνάς 1973, πίν. 230, Ο-189, πιν. 220, Λ-116.

χρωμών αγγείων είναι ευθείες, κυματιστές ή ζικ-ζακ ταινίες διατεταγμένες οριζόντια, κάθετα ή πλάγια που συνδυάζονται μεταξύ τους ανοίγοντας ένα είδος «μετόπης» για ελεύθερα διακοσμητικά θέματα, όπως εγγεγραμμένα τρίγωνα και ρόμβους, ημικύκλια, διάστικτες επιφάνειες και σπανιότερα παραστατικά θέματα, όπως σχηματοποιημένα πουλιά και ψάρια (Πίν. 5: 17).

Μια μικρή αλλά χαρακτηριστική ομάδα αμαυρόχρωμης ομάδας ταυτίζεται ίσως με την ΔΙΒ των Wace και Thompson,¹⁰ που αντιπροσωπεύεται επίσης αρκετά καλά στην γειτονική Φωκίδα και την Θεσσαλία. Είναι διακοσμημένη με καστανή σκούρα βαφή επάνω σε καλά στιλβωμένο καστανέρυθρο πηλό. Η διακόσμηση αποτελείται από πυκνά διατεταγμένα γραμμικά κοσμήματα, ενώ το σχήμα που προτιμάται περισσότερο είναι η λοξότμητη πρόχους (Πίν. 5: 14).

IV. Η αμαυρόχρωμη κεραμική

Η λεπτότεχνη αμαυρόχρωμη κεραμική (Πίν. 1, ομάδα Ε) με τρεις υποκατηγορίες αποτελεί μόνο ένα μικρό τμήμα του συνόλου της κεραμικής, μοιάζει δε με εκείνη της Αίγινας και της Αργολίδας.¹¹ Η τεχνική της κατασκευής της και ίσως και η επιλογή του πηλού είναι διαφορετικές από εκείνες της μινυακής. Ο πηλός είναι πορώδης, διάφανος και μαλακός, οι χρωματισμοί από υπόλευκο μέχρι ανοικτό καστανό ή πρασινωπό και η στίλβωση ελαφρή, έτσι, ώστε να μένει η επιφάνεια θαμπή και πορώδης. Η διακόσμησή της είναι σχεδόν πάντοτε μελανή αμαυρόχρωμη.

V. Η χονδροειδής κεραμική

Από το σύνολο της χονδροειδούς κεραμικής μπορούν να ξετασθούν για λόγο που προαναφέραμε μόνο εκείνες οι κατηγορίες, οι οποίες παρουσιάζουν ομοιότητες με την λεπτότεχνη. Μια κατηγορία απ' αυτές είναι η αδρή γκριζα μινυακή (σχεδιάγραμμα: ομάδα ΧΑ), η οποία είναι συχνά χειροποίητη, με χονδροειδέστερη κατασκευή από αυτήν της λεπτότεχνης και αμελέστερη στίλβωση (Πίν. 3: 1-6). Μια άλλη κατηγορία

αδρής κεραμικής, που αποδίδεται με ευκολία στην μεσοελλαδική περίοδο είναι η χονδροειδής αμαυρόχρωμη. Η κατασκευή της θυμίζει την αμαυρόχρωμη χονδροειδή κεραμική της Αίγινας.¹² Ορισμένα δείγματα παρουσιάζουν επιπλέον τις χαρακτηριστικές χρυσοχρωμες προσμίξεις της λεγόμενης "Gold mica" κεραμικής.¹³ Η διακόσμηση των αγγείων αυτών, που είναι συνήθως μεγάλη αποθηκευτικά σκεύη, είναι γραπτή με μελανά συνήθως ευθύγραμμα κοσμήματα σε υπόλευκο βάθος.

Συμπεράσματα

Από την μέχρι τώρα μελέτη μεσοελλαδικής κεραμικής του Ορχομενού προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα:

α) Η εμφάνιση της μινυακής κεραμικής και η χρήση του κεραμικού τροχού πρέπει να τοποθετηθεί και στον Ορχομενό στην ΠΕ ΙΙ εποχή, όπως δείχνουν οι «πρωτομινυακές» φιάλες που απαντούν στις αντίστοιχες φάσεις του Λευκαντί και της Λέρνας.¹⁴

β) Με την είσοδο στην Μέση Εποχή του Χαλκού παρατηρείται στον τομέα της κεραμικής μια τεράστια παραγωγική δραστηριότητα, η οποία διοχετεύεται σχεδόν αποκλειστικά στην κατασκευή της μινυακής. Η προτίμηση στην συγκεκριμένη κατηγορία φαίνεται, ότι διατηρείται καθ' όλη τη διάρκεια της Μέσης Χαλκοκρατίας. Οι συγκρίσεις με την κεραμική άλλων θέσεων, οι οποίες προσφέρουν μια ακριβέστερη στρωματογραφία δείχνουν, ότι στον Ορχομενό αντιπροσωπεύονται επίσης όλες οι φάσεις της μεσοελλαδικής.¹⁵

γ) Η μελέτη του συγκριτικού υλικού εντάσσει τον Ορχομενό στον κύκλο των παραγωγικών κέντρων της Στερεάς Ελλάδας,¹⁶ μιας περιοχής από την οποία λείπουν ακόμη τα νέα στοιχεία, που θα μπορούσαν να ανασυνθέσουν την εικόνα της κεραμικής παραγωγής κατά την μεσοελλαδική περίοδο.

δ) Η ομοιογένεια και ο πλούτος των σχημάτων δείχνουν προέλευση της κεραμικής από ένα συγκεκριμένο ντόπιο εργαστήριο. Τα εισηγμένα προϊόντα περιορίζονται σε μερικούς κυκλαδικούς ασκούς, αμαυρόχρωμη και κόκκινη στιλβωτή κεραμική από την Αίγινα, χονδροειδή δοχεία με εγχάρκτη διακόσμηση, αλλά διαπιστώ-

10. Wace και Thomson 1914, 20.

11. Wünsche 1977, Kat. 8· Walter 1983, 129, Fig. 71· Dietz *et al.* 1988, 15-17· Nordquist 1987, 48.

12. Walter 1983, 129, πίν. 97.

13. Zerner 1978, 156· Zerner 1986, 64.

14. Dickinson 1977, 19-20· Caskey 1966 (πίν. 70, a-i)· Popham και Sackett 1968, 8-9· Zerner 1978· Rutter 1983, 327· Rut-

ter 1986, 48-49, XI, XII.

15. Την άποψη ενισχύουν τα τρία βασικά ΜΕ στρώματα (ältermykenische Schichten) των ανασκαφών 1903-1905 (Bulle 1907, 53).

16. Goldmann 1931· Mountjoy 1980, 139· Δημακοπούλου και Κόνσολα 1975, 44-89· Κόνσολα 1985, 11-18.

νονται και ορισμένες κατηγορίες του βορειότερου ελλαδικού χώρου, όπως η αμαυρόχρωμη κεραμική από τη Φωκίδα και τη Θεσσαλία.¹⁷

ε) Η μετάβαση στην Υστεροελλαδική Εποχή επέρχεται αργά και σταδιακά με την εμφάνιση των τυπικών σχημάτων της ΥΕ Ι και ΥΕ ΙΙ,¹⁸ που αρχικά διατηρούν έντονη την μεσοελλαδική παράδοση, όπως φανερώνουν

τα γκρίζα μινυακά κύπελλα του τύπου του Βαφειού και οι αμαυρόχρωμοι κρατήρες. Το υστερότερο υλικό εμφανίζει μεγάλη ομοιότητα με εκείνο του Ταφικού Περιβόλου Β των Μυκηνών, που σε συνδυασμό με την αρχιτεκτονική και την τοπογραφία στερεώνει την εικόνα της ομοιογένειας κατά τις πρώιμες φάσεις της ΥΕ ανάμεσα στα μεγάλα μυκηναϊκά κέντρα.

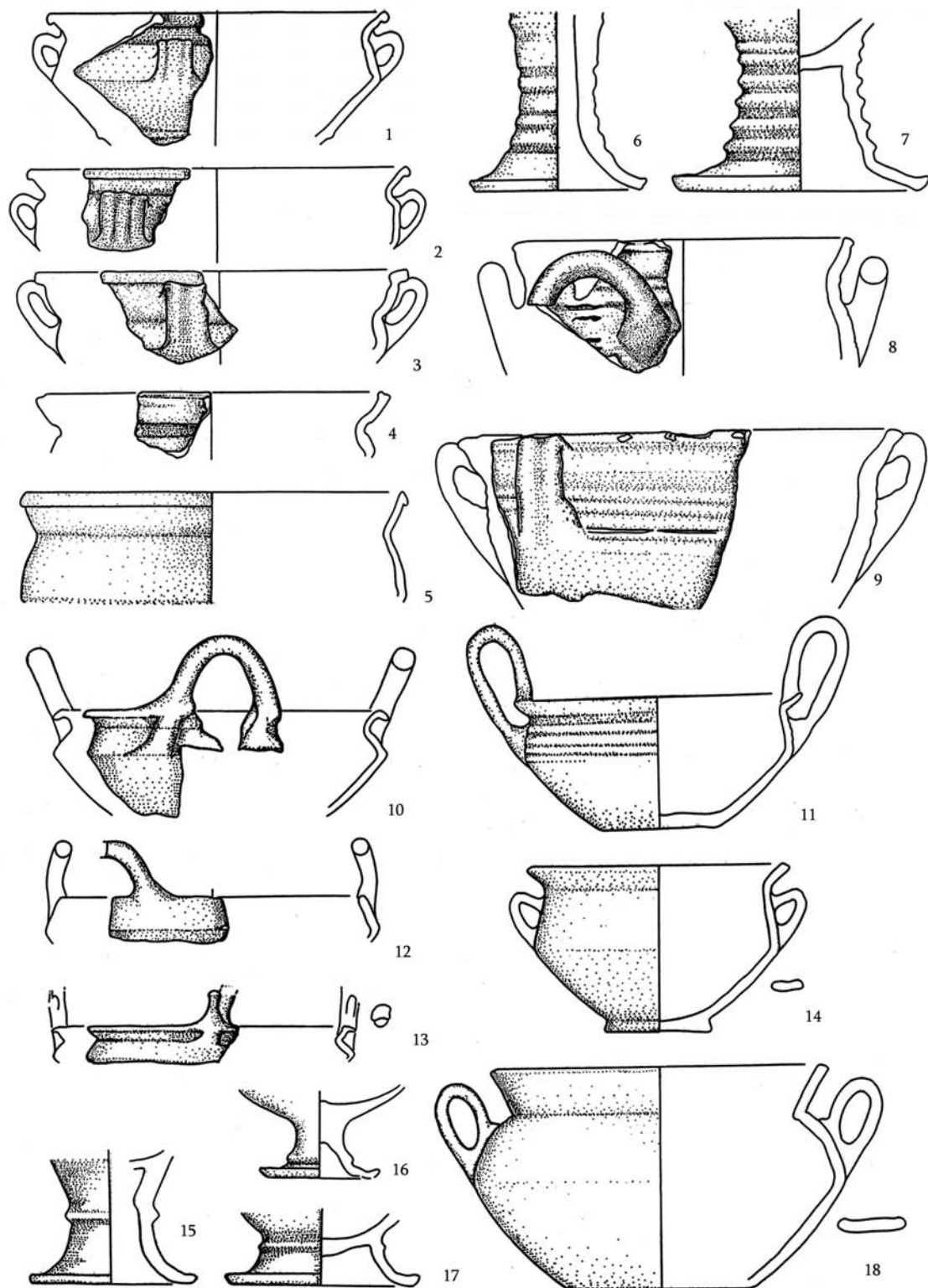
17. Dor *et al.* 1960, XLII· Hanschmann 1981, Taf. 118.

18. Davis 1979, fig. 5.

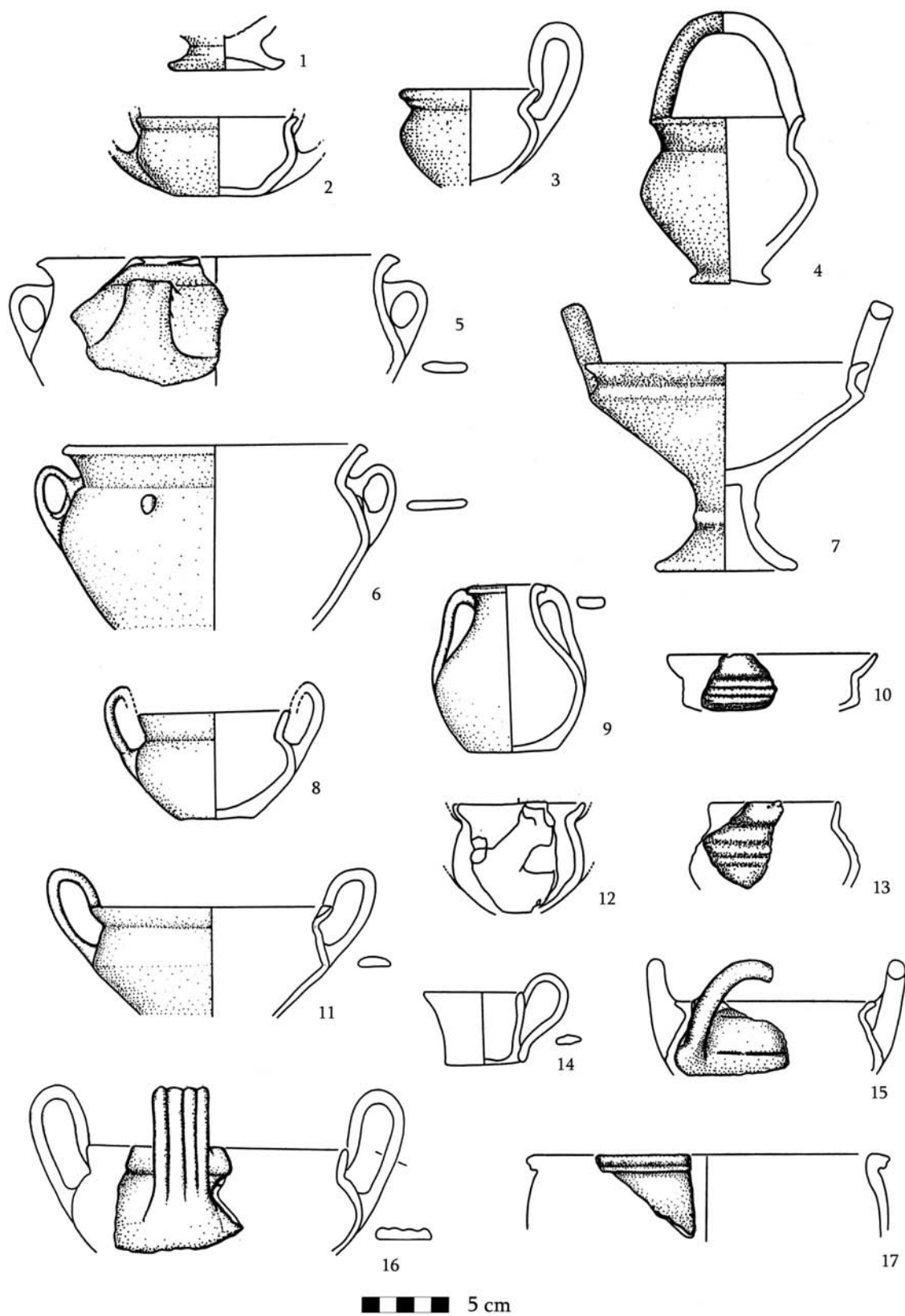
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Buck, R.J., 1964. 'Middle Helladic matt-painted pottery', *Hesperia* 33: 231-313.
- Bulle, H., 1907. *Orchomenos I. Die älterer Ansiedlungsschichten*, München: Akademie der Wissenschaften.
- Caskey, J.L., 1966. 'Greece and the Aegean Islands in the Middle Bronze Age', *CAH* 3, II, 1: 117-140.
- Childe, V.G., 1915. 'On the date and the origin of Minyan ware', *JHS* 35: 196.
- Davis, V.G., 1979. 'Late Helladic pottery from Korakou', *Hesperia* 48: 234-263.
- Δημακοπούλου, Κ. και Κόνσολα, Δ., 1975. 'Λείψανα Πρωτοελλαδικού, Μεσοελλαδικού και Υστεροελλαδικού οικισμού στην Θήβα', *ΑΔ* 30: 44-89.
- Dickinson, O.T.P.K., 1977. *The Origins of Mycenaean Civilization*, Göteborg: P. Åström Förlag.
- Dietz, S., 1980. *Asine II. Results of the Excavations East of the Acropolis 1970-1974. The Middle Helladic Cemetery, The Middle Helladic and Early Mycenaean Deposits*, Stockholm: P. Åström Förlag.
- Dietz, S., Nordquist, G. και Zerner, C., 1988. 'Concerning the classifications of Late Middle Helladic wares in the Argolid', *Hydra* 5:15-17.
- Dor, L., Jannoray, J. και van Effenterre, H. & M., 1960. *Kirra. Étude de Préhistoire Phocidienne*, Paris: E. de Boccard.
- Felten, F., Gauss, W. και Smetana, R. (eds), 2007. *Middle Helladic Pottery and Synchronisms. Proceedings of the International Workshop held at Salzburg October 31st - November 2nd 2004, Ägina-Kolonna, Forschungen und Ergebnisse I, Denkschriften 42*, Wien.
- French, D.H., 1972. *Notes on Prehistoric Pottery Groups from Central Greece*, Athens.
- Forsdyke, E.J., 1914. 'The pottery called "minyan ware"', *JHS* 34: 126-156.
- Furtwängler, A. και Löschecke, G., 1879. *Mykenische Thongefässe. Festschrift zur feier des fünfzigjährigen Bestehens des Deutschen Archaeologischen Institutes in Rom im Auftrage des Institutes in Athen herausgegeben*, Berlin: A. Asher and Co.
- Goldmann, H., 1931. *Excavations at Eutresis in Boeotia*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Haley, J.B. και Blegen, C.W., 1928. 'The coming of the Greeks', *AJA* 32: 141-154.
- Hanschmann, E., 1981. 'Die deutschen Ausgrabungen auf der Argissa-Magoula' in *Thessalien IV. Die mittlere Bronzezeit, Beiträge zur ur- und frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kulturraumes* 23-24.
- Howell, R., 1973. 'The origins of the Middle Helladic culture', in R.A. Crossland and A. Birchall (eds), *Bronze Age Migrations in the Aegean: Archaeological and Linguistic Problems in Greek Prehistory*, London: Duckworth.
- Κόνσολα, Δ., 1981. *Προμυκηναϊκή Θήβα. Χωροταξική και οικιστική Διάρθρωση*, Αθήνα.
- Κόνσολα, Δ., 1985. 'Preliminary remarks on the Middle Helladic pottery from Boeotia', *Hydra* 1: 11-18.
- Mountjoy, P., 1980. 'Some Early and Middle Helladic pottery from Boeotia', *BSA* 75: 139-149.
- Mountjoy, P., 1983. *Orchomenos V. Mycenaean Pottery from Orchomenos, Eutresis and other Boeotian Sites*, München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften.
- Μυλωνάς, Γ., 1930. 'Οι προϊστορικοί κάτοικοι της Ελλάδος και τα ιστορικά ελληνικά φύλα', *AE*: 1-29.
- Μυλωνάς, Γ., 1973. *Ο Ταφικός Κύκλος Β' των Μυκηνών*, Αθήνα: Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.
- Nordquist, G.C., 1987. *A Middle Helladic Village. Asine in the Argolis*, Uppsala: Academia Ubsaliensis.
- Nordquist, G.C., 1988. 'The Middle Helladic Pottery from the Southern Argolis', *Hydra* 5: 17-23.
- Popham, M.R. και Sackett, L.H., 1968. *Excavations at Lefkandi, Euboea 1964-66: a Preliminary Report*, London: Thames and Hudson.

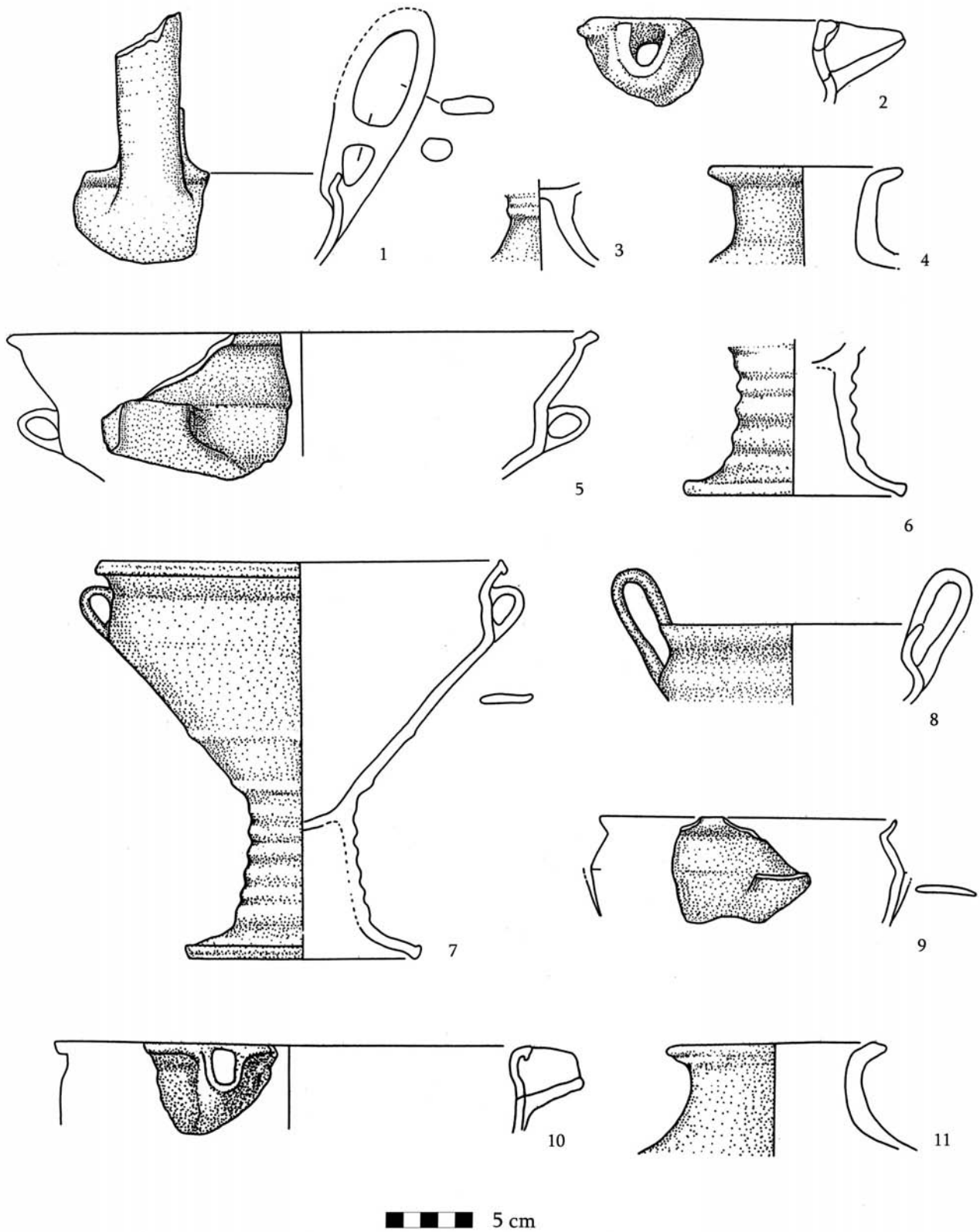
- Rutter, J.B., 1983. 'Fine gray-burnished pottery of the Early Helladic II Period. The ancestry of gray Minyan', *Hesperia* 52: 327-355.
- Rutter, J.B., 1986. 'Some comments of the nature and significance of the ceramic tradition from Early Helladic III to Middle Helladic', *Hydra* 2: 29-33.
- Schliemann, H., 1881. *Orchomenos: Bericht über meine Ausgrabungen im böotischen Orchomenos*, Leipzig: F.A. Brockhaus.
- Συριόπουλος, Κ., 1968. *Η προϊστορία της Στερεάς Ελλάδος*, Αθήνα: Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.
- Wace, A.J.B. και Thomson, M.S., 1912. *Prehistoric Thessaly, being some Account of Recent Excavations and Explorations in North-Eastern Greece from Lake Kopais to the Borders of Macedonia*, Cambridge: University Press.
- Wace, A.J.B και Blegen, C., 1918. 'The pre-Mycenaean pottery of the mainland', *BSA* 22: 175-179.
- Walter, H., 1983. *Die Leute im alten Ägina 3000-1000 v. Chr.*, Stuttgart: Urachhaus.
- Wünsche, R., 1977. *Studien zur äginetischen Keramik der frühen und mittleren Bronzezeit*, München: Deutscher Kunstverlag.
- Zerner, C.W. 1978. *The Beginning of the Middle Helladic Period at Lerna*, PhD thesis, University of Cincinnati.
- Zerner, C.W., 1988. 'Middle Helladic and Late Helladic I pottery from Lerna', *Hydra* 4: 1-10.

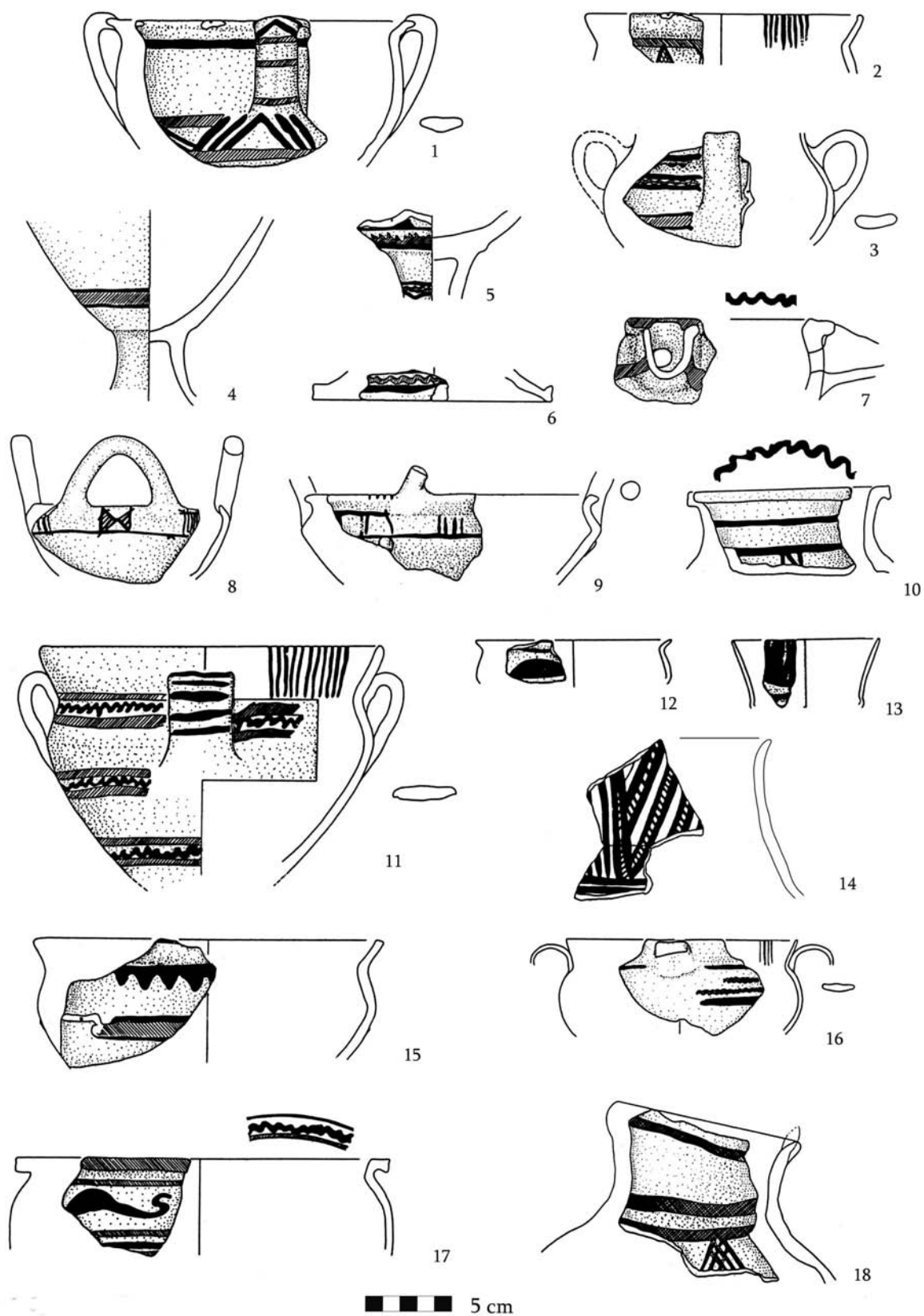
Πίν. 2. Γκρί μινυακή κεραμική (ομάδα Α).

Πίν. 3. Γκρι λεπτότεχνη και χονδροειδής μινιακή κεραμική (ομάδες Α και ΧΑ).

Πίν. 4. Κίτρινη (1-6) και κόκκινη (7-11) μινυακή κεραμική (ομάδες Γ και Δ).

Πίν. 5. Κίτρινη και κόκκινη μινυακή κεραμική με αμαυρόχρωμη διακόσμηση.

